

Gutefår

Tamfårets historia

De flesta tamfår, inklusive våra svenska lantrasfår, är troligen utvecklade från stäppfåret, *Ovis ammon vignei*, som härstammar från bergstrakter och högländer i västra Asien. Det finns fortfarande vilda stäppfår men de är sällsynta och antalet okänt. De vilda fåren har speciella drag som skiljer sig från sina ättlingar. De har alltid kort svans med endast 13 svanskotor i regel och baggarna har alltid horn. Dessutom har de kort rak päls med raka täckhår och sparsamt med underull. Detta är lite förvånande när man tänker på dagens får med finfibrig, lång ull och den lockiga pälsen hos en del raser. Våra domesticerade får kan också ha en svans med ända upp till 34 kotor som då når ner i marken och hos många av raserna är baggarna kulliga, det vill säga saknar horn.

Får och getter är de djur som man efter hunden hållit längst som husdjur. Fynd från Irak visar att man höll tamfår för mer än 10 000 år sen. Tamfåren spred sig med de människor som blev bofasta och började med odling och boskapsskötsel. Man letade efter de egenskaper hos husdjuren som gick att använda sig av. Fåren blev producenter av kött och ull och i vissa fall även mjölk, främst till osttillverkning.

Tamfåret i Sverige

De äldsta fynden i Sverige finns på Stora Karlsö och är 4-5 000 år gamla. Vid den tiden var inte fåret så vanligt i vårt land men när klimatet blev kallare på järnåldern (500 f Kr till 1050 e Kr) så blev ullproduktionen viktig och antalet ökade. Sedan dess har fåret varit ett av våra viktigaste husdjur.

Typiskt för de gamla lantraserna var att det fanns olika kvaliteter av ull på olika delar av kroppen. I lantushållet där man inte hade så många individer av varje art blev man duktig på att ta tillvara skinnets och ullens olika kvaliteter till olika ändamål, inget fick förspillas. Dock gjordes urval bland avelsdjuren för att få fram speciella ulltyper. Lång, homogen och lättspunnen ull var efterfrågad. I vårt avlånga och omväxlande land växte en rad olika lantrasfår fram. Hornen ansågs i vissa tider dra kraft från fåret till ingen nytta och avlades därför bort hos de flesta lantraser. De typiska vildfårsdragen som behorning och grova täckhår fanns dock kvar hos en del lantraser.

Från medeltiden och århundradena framöver gjordes flera försök att importera raser med finare ull för att förbättra den inhemska grova tygkvaliteten, något man ville från de högre makterna. Den finare ullen var dock svår att hantera med den kunskap och de redskap de svenska bönderna besatt och dessa hade till en början inget större intresse att förändra de tyger de tyckte fungerade och var bra som de var. Främmande raser hade dock gjort en inbrytning och fanns i större eller mindre besättningar spridda över landet. Trots alla importansträngningar var dock lantrasfåret det vanligaste i mitten av 1800-talet. Dessa producerade då åtskilligt med ull till den växande textilindustrin. 1875 var fårbeståndet det högsta någonsin med 1 609 000 får.

Flera faktorer gjorde dock att beståndet skulle börja minska. För det första infördes 1857 en ny stängselförordning som innebar att det fria skogsbetes tid var förbi. För det andra började de stora ullproducerande länderna Sydafrika, Argentina och efter sekelskiftet även Australien översvämna marknaden med billig ull. Som en följd av detta kom billigt fabriksstillverkat ylletyg ut på marknaden i ökande omfattning vilket medförde en nedgång av husbehovsproduktionen. Dessutom fick vid 1800-talets slut nötboskapsaveln och mejerihanteringen ett uppsving tack vare pastöriseringsmetoden som gjorde att mjölken blev hållbarare och tålde transporter bättre. Många som endast hållit kor för husbehov kunde nu sälja mjölken och många färbesättningar ersattes därför av mjölkkor.

Självhushållningssamhället höll på att ersättas av konsumtionssamhället och lantrasfären hade spelat ut sin roll. Under första världskriget ökade fåren från ca 596 000 år 1913/14 till ca 824 000 år 1919 och hemmaproducerad ull fick en lönsammare marknad. Ökningen gynnade dock främst får av nya raser.

Gutefårets historia

De ursprungliga lantrasfären, både kulliga och behornade, bevarades längst på Gotland. Där gick de under namnet utegångsfår och räknas till gruppen nordiska kortsvansfår. Det gotländska utegångsfåret kunde vara både behornat eller kulligt och hade en ull med många olika ullfibrer i olika färger. I början av 1900-talet började man avla fram ett kulligt får med en jämn grå, lockig päls, fri från bland annat manhår. Dessa får ligger till grund för dagens gotlandsfår (pälsfår). De behornade utegångsfären, eller hornfår, var på väg att försvinna till följd av framavlandet av pälsfåret. På 1920-talet köpte dock Edward Graelert ihop ett tjugotal tackor och några baggar från besättningar med hornbärande får från Norra Gotland och Fårö. Fram till 1937 var detta den enda kända besättningen med hornfår på ön. På 1940-talet fanns bara ett 15-tal djur kvar.

Det akut kritiska läget uppmärksammades av zoologerna Sven Ekman och Carl Fries, intendenten och sekreteraren i Naturskyddsföreningen Nils Dahlbeck samt Konrad Hellsing. Den senare köpte ett mindre antal djur av Graelert och från några andra besättningar på Gotland där enstaka behornade djur påträffats. Efter att ha hållits inackorderade på olika bondgårdar på Gotland överfördes besättningen 25 maj 1954 till Naturskyddsföreningens nyinköpta ö lilla Karlsö. Djur fördes även till Skansen i Stockholm, Slottskogen i Göteborg samt till ett ökande antal enskilda besättningar runt om i landet. När Graelert upphörde med sina får på 1950-talet övertogs de sista djuren av Arvid Ohlsson. Dessförinnan hade några djur enligt uppgift sålts till Skansen redan 1936.

Efter detta kom en period då det gotländska behornade utegångsfåret var utsatt för utslaktning och bortkorsning (genomgående korsning i generationer som så småningom utplånar ursprungsrasen) med andra raser. På 1960-talet uppmärksammades problemet av främst Sven Ekman och Nils Dahlbeck och ett bevarandearbete startades. Ragnar Edberg och Håkan Hallander blev eldsjälar i detta arbete. Av de fyra ursprungsbesättningarna finns idag endast den på Lilla Karlsö kvar. Rasen härstammar från sex obesläktade linjer och idag finns ca 4 000 stycken. Efter Gotlandsfåret är Gutefåret den vanligaste fårrasen i Sverige.

Månghornighet

När Linné besökte Gotland på 1700-talet beskrev han det månghorniga gotländska utgångsfåret som var en avvikelse av kuriosaintresse. Den är känd bland hornfåren i början av 1900-talet men saknades hos de djur som samlades ihop på 1940-talet. I försök att återinföra anlaget för månghornighet korsades på 1970-talet det engelska Jacobsfåret in hos gutefåren. Skillanden mellan gutefår och Jacobsfår är emellertid stor, bl a tillhör det senare de långsvansade fårens rasgrupp. Denna inkorsning har för gutefårens del framtvingat ett långvarigt utsorteringsarbete för att få bort anlagen från Jacobsfåren vilket man har lyckats med.

Rasbeskrivning

Det typiska för gutefåret är att båda könen bär horn. Baggens horn är stora och kraftiga medan tackans horn är smalare och gracilare. Hornen är svagt vridna och spegelvända med kraftig räffling och tydliga "årsringar". Längden på hornen är för baggen 32 - 90 cm och tackan 21 - 43 cm.

Gutefåret har olika typer av ull på olika delar av kroppen. Bottenullen värmer fåret medan täckhåren är vattenavvisande samt hindrar bottenhåren från att filta sig. Det finns också långa, grova, mörkfärgade täckhår som kallas mörghår. Baggarna har ofta en kraftig krage av manhår där halsens undersida täcks av ett kraftigt "skägg". Tackorna kan ha en mindre man men saknar oftast halsskägg. Ullens färg varierar över hela gråskalan och har ibland inslag av brunt. Helt svarta eller vita färger finns men är sällsynta. Skäckiga och fläckiga djur förekommer. Gutefåret har hos vissa individer kvar vildfårsanlaget att fälla pälsen i början av sommaren så att man kan dra av ullen istället för att klippa den. Detta kallas för att lödja.

Kroppsfomen på ett gutefår är gracil och högre vilket gör dem lättrorliga. En fullvuxen gutebagge väger mellan 60 - 80 kg, en tacka 45 - 60 kg och nyfödd lammunge mellan 1,5 - 3,5 kg. Huvudet är smalt med svagt kilformad eller jämbred nosrygg. Svansen är relativt kort, 10-15 cm, och saknar ull på svansspetsen.

Tackornas brunst är årstidsbunden och de brunstar i oktober till december och föder sina lamm, ett eller två och sällsynt tre stycken, efter knappt fem månader i mars till maj. Lamningarna är i regel lätta och okomplicerade och tackorna tar väl hand om och skyddar sina lamm bra. Djuren är hårt flockbundna och leds i regel av en äldre och erfaren tacka. Gutefåren producerar ett välsmakande kött, en ull som är utmärkt för hantverksändamål samt ett hållbart skinn med god isolerande och värmande förmåga.

På Haget har vi en bagge och ett tjugotal tackor och varje vår föds en mängd lamm.

Läs mer om gutefår på www.gutefar.se och www.hornfar.se

